

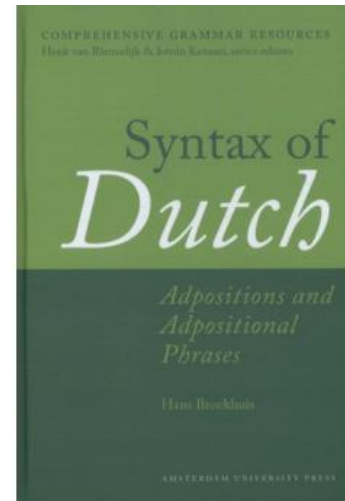
Door Henk Jongsma, hoofdauteur Op niveau tweede fase eerste editie

Werkwoorden

Inleiding

Wat een werkwoord is, weet je natuurlijk, al was het alleen maar van die, voor sommigen, lastige dt-kwestie. En misschien heb je ook nog weleens een rijtje koppelwerkwoorden uit je hoofd geleerd. Maar over werkwoorden valt veel meer te zeggen. In februari 2015 verschenen twee dikke boeken, samen 1.300 bladzijden, die alleen maar over het werkwoord gaan. En voor 2016 staat nog een derde deel op stapel. Samen meer dan 2.000 bladzijden, en dat over een woordsoort. En dat gaat dan over woorden die wij elk moment, zonder nadenken, gebruiken. Maar dat is nou net het boeiende: juist omdat het werkwoord dus kennelijk zo veelzijdig is, kunnen wij het gebruiken om heel precies te zeggen of te schrijven wat we willen. Maar er is meer: door werkwoorden te gebruiken op manieren waarvoor ze eigenlijk niet zijn bedoeld, door ermee te spelen, kunnen we nog veel meer uitdrukken.

Dat ga je doen in deze lesbrief: je leest eerst een tekst over wat er in die twee dikke boeken staat, en daarna ga je met werkwoorden spelen.

Niveau

Deze lesbrief is geschikt voor klas 3 en hoger van havo/vwo.

Opzet van deze lesbrief

- Je leest het artikel van Berthold van Maris nauwkeurig en maakt opdracht 1.
- Je bekijkt de grammaticale termen en de voorbeeldzinnen uit dit artikel en je bedenkt zelf voorbeeldzinnen (opdracht 2 t/m 7).
- Je zoekt een betekenis voor ongrammaticale zinnen (opdracht 8, 9 en 10).
- Je kijkt naar taalgebruik in poëzie (opdracht 11, 12 en 13).

Uitgangstekst

Het geheime leven van het Nederlandse werkwoord

1 Waarom is het 'Ik heb een uur gewandeld', maar 'Ik ben naar Culemborg gewandeld'? En waarom kun je 'fietsen' in 'Jan kwam de tuin in fietsen' vervangen door 'gefietst': 'Jan kwam de tuin in gefietst'? Het is maar goed dat de gemiddelde Nederlander zich dit soort vragen niet stelt, want dat zou enorm afleiden van het praten en het luisteren naar anderen. Maar de hardcore taalkundige kan hiervan wakker liggen, zo blijkt uit twee nieuwe, zojuist verschenen delen van de ambitieuze boekenserie *Syntax of Dutch* (Zinsbouw van het Nederlands).

2 Maar liefst negen taalkundigen van vier universiteiten hebben aan deze twee delen meegewerkt, onder leiding van Hans Broekhuis van het Meertens Instituut. Beide delen zijn geheel aan het Nederlandse werkwoord gewijd. Ze beschrijven hoe werkwoorden zich in de zin gedragen. Daar hebben de samenstellers 1.300 pagina's voor uitgetrokken en meer dan 8.000 voorbeeldzinnen bij bedacht.

Culemborg

3 Over het Nederlandse werkwoord zijn de afgelopen decennia nieuwe ontdekkingen gedaan, die in eerdere grammaticaboeken niet of nauwelijks werden opgemerkt. Zo heeft het Nederlands twee soorten onovergankelijke werkwoorden (werkwoorden die alleen een onderwerp nodig hebben). De gebiedende wijs blijkt een verleden tijd te hebben. En het Nederlands heeft géén hulpwerkwoord van toekomstige tijd.

Onovergankelijk

4 Hoe zit dat met die onovergankelijke werkwoorden? Werkwoorden hebben graag gezelschap.

Sommige (de onovergankelijke) hebben genoeg aan alleen een onderwerp: 'Kees lacht'. Andere (de overgankelijke) hebben er graag nog een lijdend voorwerp bij: 'Kees ziet een vogel', of zelfs een meewerkend voorwerp: 'Kees geeft Marjan een dvd'.

5 En dan zijn er nog werkwoorden die niet echt behoefte hebben aan een onderwerp, zoals 'regenen'. In 'Het regent' is 'het' een leeg onderwerp, het verwijst nergens naar. Regenen wordt daarom een onpersoonlijk werkwoord genoemd.

6 Het leuke is: in 'Kees lacht' kun je het onderwerp ook wegtoveren: 'Er wordt gelachen'. Die onpersoonlijke passief komt veel voor: 'Er wordt vergaderd', 'Er wordt aangeboden', 'Er wordt geprivatiseerd'.

7 Maar ... er zijn werkwoorden waarbij dit niet kan. 'Er wordt gearriveerd' klinkt idioot. Net als 'Er wordt in Syrië veel gesneuveld'. Hoe komt dat? Daar is door taalkundigen twintig jaar over gediscussieerd. Je kunt wel zeggen 'Lach!', maar niet 'Arriveer!'. En 'Wie zijn die lachers?' klinkt vrij normaal, terwijl 'Wie zijn die arriveerders?' een hopeloze zin is. Blijkbaar doet 'lachen' gemakkelijker afstand van zijn onderwerp dan 'arriveren'.

8 Het Nederlands heeft een heleboel werkwoorden die zich zo gedragen als 'arriveren': 'gebeuren', 'groeien', 'sneuvelen', 'kapseizen' ... Wat opvalt, is dat al die werkwoorden voltooiden tijden hebben met 'zijn'. Het is 'Hij is gearriveerd' (maar: 'Hij heeft gelachen'). En ook qua betekenis hebben deze werkwoorden iets met elkaar gemeen: hun onderwerp verwijst niet naar iemand (of iets) die datgene wat het werkwoord uitdrukt 'doet', maar naar iemand (of iets) die dat 'ondergaat'. Normaal gesproken is die rol weggelegd voor het lijdend voorwerp: In 'Marieke zoent Kees' is Kees het lijdend voorwerp dat het zoenen ondergaat.

9 Het onderwerp van werkwoorden als 'arriveren' lijkt in zijn betekenis dus een beetje op een lijdend voorwerp. En daarom gedraagt het zich anders dan het onderwerp van 'lachen'. Het laat zich niet graag elimineren. Werkwoorden als 'arriveren' kunnen ook nooit een lijdend voorwerp krijgen, terwijl werkwoorden als 'lachen' dat, onder bijzondere omstandigheden, wel toelaten: 'Hij lachte zich dood' – 'zich' is het lijdend voorwerp. 'De gasten arriveerden zich suf die avond' is onmogelijk Nederlands.

Geen toekomstige tijd

10 Hele generaties Nederlanders zijn opgevoed met het idee dat de Nederlandse taal een verleden, tegenwoordige én toekomstige tijd heeft.

11 Maar hoe ziet die toekomstige tijd er dan uit? Wat in de toekomst te gebeuren staat, kan in het Nederlands op drie manieren gezegd worden: met een tegenwoordige tijd ('Morgen heb ik een vergadering'), met 'gaan' ('Morgen gaan we vergaderen') en met 'zullen' ('Morgen zal daarover vergaderd worden').

12 'Zullen' wordt in de grammaticaboeken een hulpwerkwoord van toekomstige tijd genoemd. Maar in de praktijk wordt het maar spaarzaam gebruikt. En het heeft nog een andere betekenis: die van waarschijnlijkheid. 'Dat zal wel een vergissing zijn', 'Hij zal nu een jaar of veertig zijn'.

13 Over 'zullen' is al lange tijd een discussie gaande. Is het een werkwoord met twee heel verschillende betekenissen – toekomstige tijd naast waarschijnlijkheid – of is een van die betekenissen (toekomstige tijd) niet meer dan een afgeleide van de andere betekenis (waarschijnlijkheid)?

14 Is er echt zo'n groot verschil tussen de betekenissen van 'zal' in de twee zinnen die hier volgen? 'Marieke zal dat boek gisteren hebben verstuurd'. 'Marieke zal dat boek morgen versturen'. Volgens de samenstellers van *Syntax of Dutch* is dat verschil er nauwelijks. Bovendien, als 'zullen' echt een werkwoord van toekomstige tijd was geweest, zou 'Morgen zal de zon opkomen' een normaal klinkende zin moeten zijn, wat het niet is. (Terwijl 'Morgen zal de zon om 6.15 uur opkomen' wel heel normaal klinkt.) Het

Nederlands heeft, als je er puur syntactisch naar kijkt, maar twee werkwoordstijden: de tegenwoordige tijd ('Ik lach') en de verleden tijd ('Ik lachte'). En die verleden tijd kun je soms óók voor de toekomst gebruiken: 'Je kwam morgen toch?', 'Wie kwam er morgen ook al weer?'

Gebiedende wijs

15 Tot slot de gebiedende wijs ('Eet!', 'Blijf!', 'Kom!'). Die heeft in het Nederlands graag gezelschap van kleine bijwoordjes, die ook wel partikels genoemd worden: 'Eet maar', 'Blijf nog even', 'Kom dan!' Minder bekend bij het grote publiek is dat die gebiedende wijs soms ook een verleden tijd kan zijn: 'Had dan ook iets gegeten!', 'Was dan ook wat langer gebleven!'.

16 Soms kun je een gebiedende wijs combineren met een gewone (bewerende) zin: 'Spreek hem tegen en je hebt meteen ruzie met hem'. Of: 'Als hij je niet mag, pak dan je boeltje maar!' In dat soort zinnen schijn je soms ook een verleden tijd van de gebiedende wijs te kunnen gebruiken. *Syntax of Dutch* geeft een paar voorbeelden: 'Kwam maar eens te laat of had je schoenen niet gepoetst, dan kreeg je gelijk straf'. 'Rookte eens wat minder, dan is die benauwdheid snel over!' 'Als hij je niet mocht, pakte dan je boeltje maar!'

17 Is dat nog wel correct Nederlands? Volgens de samenstellers van *Syntax of Dutch* zijn dit zinnen die in bestaande teksten zijn aangetroffen. Blijkbaar kan het.

Door Berthold van Maris, in *NRC Handelsblad*, 25 april 2015.

Opdracht 1

- 1 Van Maris heeft het over de *hardcore taalkundige*.
  - a Wat of wie bedoelt hij daarmee?
  - b In welk verband wordt *hardcore* meestal gebruikt?
- 2 De beide boeken die nu verschenen zijn, maken deel uit van een *ambitieuze boekenserie*. Wat zou het doel van deze hele serie zijn?
- 3 Wat zijn de gemeenschappelijke kenmerken van werkwoorden als *arriveren* en *groeien*?
- 4 Wat betekent *eliminieren*?
- 5 Van Maris spreekt ook van ergens *puur syntactisch* naar kijken. Wat bedoelt hij daarmee?
- 6 In de laatste alinea vraagt Van Maris zich af of iets nog wel correct Nederlands is.
  - a Is het antwoord dat hij geeft positief of negatief?
  - b Wat voor bewijs geeft hij bij zijn standpunt?

Termen en voorbeeldzinnen

Opdracht 2

In deze tekst komen, uiteraard, veel taalkundige begrippen voor. Die ben je vast allemaal weleens tegengekomen in de lessen Nederlands. Bedenk bij elk begrip twee voorbeeldzinnen. Onderstreep het woord of de woorden waarom het gaat.

Alinea	Begrip	Voorbeeldzinnen	
4	onovergankelijk werkwoord	1	
		2	
	overgankelijk werkwoord	1	
		2	
	onderwerp	1	
		2	
lijdend voorwerp	1		
	2		
meewerkend voorwerp	1		
	2		

5	onpersoonlijk werkwoord	1	
		2	
6	onpersoonlijke passief	1	
		2	
8	voltooide tijd	1	
		2	
10	verleden tijd	1	
		2	
	tegenwoordige tijd	1	
		2	
	toekomstige tijd	1	
		2	
12	hulpwerkwoord	1	
		2	
15	gebiedende wijs	1	
		2	
	bijwoord	1	
		2	

Opdracht 3

Vorm een groepje van vier personen en bespreek jullie voorbeeldzinnen. Als de drie anderen jouw zinnen niet goed of niet duidelijk genoeg vinden, moet je nieuwe voorbeeldzinnen bedenken. Als je het echt niet met hen eens bent, raadpleeg je je docent(e).

Opdracht 4

In *Syntax of Dutch* staan meer dan achtduizend voorbeeldzinnen – in dit artikel natuurlijk maar een paar. Bedenk zelf bij de in de uitgangstekst genoemde mogelijkheden nog twee voorbeelden.

Alinea	Mogelijkheid	Voorbeeldzinnen	
7	werkwoorden waarbij geen onpersoonlijke passief mogelijk is	1	
		2	
9	werkwoorden die alleen onder bijzondere omstandigheden een lijdend voorwerp kunnen krijgen	1	
		2	
11	wat in de toekomst gebeurt, zeggen met een tegenwoordige tijd	1	
		2	
	wat in de toekomst gebeuren gaat, zeggen met 'gaan'	1	
		2	
	wat in de toekomst gebeuren gaat, zeggen met 'zullen'	1	
		2	
12	'zullen' gebruiken om een waarschijnlijkheid aan te duiden	1	
		2	
14	de verleden tijd voor de toekomst gebruiken	1	
		2	
15	de gebiedende wijs vergezeld van kleine bijwoordjes	1	
		2	
	een verleden tijd als gebiedende wijs	1	
		2	
16	een gebiedende wijs combineren met een bewerende zin	1	
		2	
	een gebiedende wijs in de verleden tijd combineren met een bewerende zin	1	
		2	

Opdracht 5

Vorm weer een groepje van vier personen en bespreek jullie voorbeeldzinnen uit opdracht 4. Als de drie anderen jouw zinnen niet goed of niet duidelijk genoeg vinden, moet je nieuwe voorbeeldzinnen bedenken. Als je het echt niet met hen eens bent, raadpleeg je je docent(e).

Opdracht 6

'Is dat nog wel correct Nederlands?' vraagt Berthold van Maris zich af in de laatste alinea. In het schema staan voorbeeldzinnen uit de tekst. Kruis achter elke zin aan of die zin voor jou heel gebruikelijk, gebruikelijk, mogelijk of onmogelijk is.

Zin	Heel gebruikelijk	Gebruikelijk	Mogelijk	Onmogelijk
Er wordt gelachen.				
Er wordt geprivatiseerd				
Er wordt gearriveerd.				
Er wordt in Syrië veel gesneuveld.				
Lach!				
Arriveer!				
Wie zijn die lachers?				
Wie zijn die arriveerders?				
Hij lachte zich dood.				
De gasten arriveerden zich suf die avond.				
Morgen heb ik een vergadering.				
Morgen gaan we vergaderen.				
Morgen zal daarover vergaderd worden.				
Dat zal wel een vergissing zijn.				
Hij zal nu een jaar of veertig zijn.				
Marieke zal dat boek gisteren hebben verstuurd.				
Marieke zal dat boek mogen versturen.				
Morgen zal de zon opkomen.				
Morgen zal de zon om 6.15 uur opkomen.				
Je kwam morgen toch?				
Wie kwam er morgen ook al weer?				
Had dan ook iets gegeten.				
Was dan ook wat langer gebleven.				
Spreek hem tegen en je hebt meteen ruzie met hem.				
Als hij je niet mag, pak dan je boeltje maar.				
Kwam maar eens te laat of had je schoenen niet gepoetst, dan kreeg je gelijk straf.				
Rookte eens wat minder, dan is de benauwdheid snel over.				
Als hij je niet mocht, pakte dan je boeltje maar.				

Opdracht 7

Bespreek in een groepje van vier personen jullie uitwerkingen. Als er verschillen zijn, kun je dan bedenken waardoor die worden veroorzaakt?

Kan niet, maar kan toch

Het artikel van Berthold van Maris had een neventekst over ongrammaticale zinnen, zinnen die dus eigenlijk fout zijn, die niet kunnen.

Maar, zegt Van Maris: 'Het gekke is: als je er maar lang genoeg naar kijkt, worden ze minder abnormaal en verzinnen de hersenen er toch een zinvolle lezing bij.'

Opdracht 8

Hieronder staan de negen ongrammaticale zinnen uit het artikel. Leg van elke zin uit waarom die, volgens de regels van de Nederlandse taal, geen goede zin is.

Nr.	Zin	Waarom kan die zin niet?
1	De auto eet spaghetti.	
2	De student verspreidt zich.	
3	De minister-president zat op het gymnasium.	
4	Die studente drinkt niet gemakkelijk onder tafel.	
5	De bom ontplofte de hele dag.	
6	Ik heb zullen dansen.	
7	Hij is een fantastische sterver.	
8	De regering zijn idioten.	
9	Sterf ze!	

Opdracht 9

Volgens Van Maris kan er toch een betekenis bij gevonden worden, als je maar goed kijkt. Bedenk voor elke zin een situatie, waarin die toch gebruikt zou kunnen worden.

Nr.	Zin	Situatie waarin die zin wel gebruikt kan worden
1	De auto eet spaghetti.	
2	De student verspreidt zich.	
3	De minister-president zat op het gymnasium.	
4	Die studente drinkt niet gemakkelijk onder tafel.	
5	De bom ontplofte de hele dag.	
6	Ik heb zullen dansen.	
7	Hij is een fantastische sterver.	
8	De regering zijn idioten.	
9	Sterf ze!	

Opdracht 10

Vorm een groepje van vier en bespreek jullie uitwerkingen van opdracht 9. Misschien hebben anderen mogelijkheden gezien die jij over het hoofd zag.

Poëzie

Bij die ongrammaticale zinnen plaatste Berthold van Maris een opmerking tussen haakjes: (*Inderdaad: zo werkt poëzie*).

Mario Molegraaf gaf in 2005 een boekje uit met zijn opmerkingen bij een aantal gedichten (Uitgeverij Balans). Dat boekje gaf hij als titel: *Je ongezonder verstand gebruiken*.

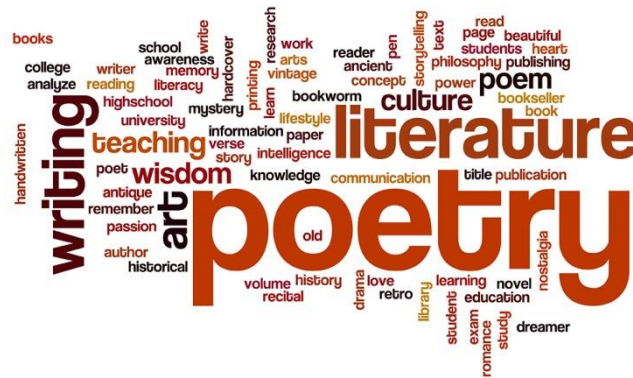
In dat boekje staat ook het gedicht *Schrikbeeld* van Gerrit Komrij. De eerste regels daarvan zijn:

Neem me de poëzie af
En ik ben een brievenbesteller
Een defecte torenteller
Een man zonder toverstaf

Opdracht 11

Leg, met behulp van de citaten in opdracht 8/9 en uit het gedichtje van Komrij, in maximaal 60 woorden uit wat het verschil is tussen poëzie en 'gewone' taal.

Opdracht 12

Zoek een gedicht en bekijk of de dichter daarin ook gebruik heeft gemaakt van ongrammaticale zinnen.

Schrijf een korte bespreking van dat gedicht, waarin je vooral die ongrammaticale zinnen verduidelijkt.

Opdracht 13

Vorm weer een groepje en bespreek daarin de gedichten die jullie kozen en toelichtten.